

ПАТРІОТИЧНІ ЦІННОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано історичне коріння проблеми патріотичних цінностей особистості, розглядаються педагогічні погляди Я. Коменського, Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Ф. Дістервега, К. Ушинського, І. Огієнка, О. Духновича, Г. Ващенко, С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського в контексті проблеми патріотичного становлення особи. Висвітлено актуальні аспекти проблеми формування патріотичних цінностей молоді, виховання патріотичних поглядів та переконань, любові до своєї Батьківщини

Проблема становлення патріотизму, патріотичних цінностей особистості завжди цікавила вчених-педагогів.

У педагогічному словнику поняття "патріотизм" визначається домінантою особистості, загальнолюдським поняттям, яке закріплювалося віками й тисячоліттями в свідомості людей, відданих народу, Батьківщині. Корені патріотизму сягають давнини, коли відповідні почуття виникали на ґрунті спільності території, мови, звичаїв, суспільного устрою життя зі спільною власністю на знаряддя праці [1: 287].

Так, чеський педагог Я. Коменський вперше в педагогіці окреслив теоретичні й методичні засади патріотизму дітей та молоді та напрями його формування. Учений вважав, що найбільш важливими для зростаючої особистості є такі моральні цінності, як справедливість, шанобливість, ввічливість, добродійність, готовність служити старшим, вміння тримати себе з гідністю. Аналіз вчення Я. Коменського засвідчує, що його система виховання повністю відповідає потребам народу і проникнута ідеєю народності. Це впливає з таких вимог стосовно змісту виховання: школа покликана формувати гармонійно розвинену високоморальну людину, якій притаманні такі патріотичні цінності, як благополуччя своєї батьківщини, готовність навіть життя своє віддати за її свободу й незалежність; навчання рідною мовою повинно лежати в основі освіти. Висунута педагогом ідея народності виховання проникнута духом патріотизму і є внеском великого педагога в розвиток демократичного вчення про виховання [2: 274].

На думку Ж. Руссо, виховання повинно здійснюватися у відповідності з природою дитини, воно завжди проявляється як суспільна функція, і, відповідно, дитину потрібно виховати для життя з іншими, в атмосфері соціальних взаємин. Панівним мотивом стає в цьому разі любов до інших, метою – розвиток почуттів, емоцій, моральне вдосконалення. Педагог зазначав, що патріотизм є соціальною чеснотою, а головним шляхом його розвитку вважав включення дітей у відносини, які потребують цих чеснот. Він стверджував, що формування почуття любові до інших людей, виховання добрих почуттів, які формуються в процесі вивчення історії, з одного боку, доброї волі, яка формується у практичній діяльності виховання, з іншого – зміцнюють почуття патріотизму [3: 324].

Великий гуманіст XVIII століття Й. Песталоцці стверджував, що виховання повинно ґрунтуватися на кращих якостях і рисах народу, на почуттях правди, справедливості, які закладені в ньому генетично. Патріотизм є складовою моральних почуттів особистості. Стратегічним шляхом виховання в дітей патріотизму, за вченим, є розвиток у них вмінь для виконання головних соціальних ролей – громадянина, сім'янина [4: 350-354].

Ф. Дістервег вважав, що суспільна народна школа повинна покласти основу для освіти молоді, поєднуючи загальнолюдське з національним. Становлення патріотизму в молоді педагог уявляє лише на основі загальнолюдських цінностей, вказуючи при цьому, що патріотичні почуття, любов до своєї країни не мають нічого спільного з презирством і ненавистю до іноземного. Патріотизм має ґрунтуватися на ідеї внутрішньої свободи, добра і справедливості. Тому виховання любові до свого народу, людства, має бути головним завданням сім'ї та школи [5: 105].

У вітчизняній педагогіці проблема патріотичного виховання, формування патріотичних цінностей посідає чільне місце. Беручи до уваги історико-педагогічні джерела, можна стверджувати, що становлення патріотизму в Київській Русі пов'язане з утвердженням державності. Так як ця епоха має багату й високодуховну спадщину, доречно звернутися до літописів, переказів, повчань. Аналіз історичних джерел показав, що всі роздуми представників цієї епохи (Нестора, Іларіона, Володимира Мономаха та ін.) звернуті до Батьківщини, пройняті любов'ю до неї, гордістю за її велич, піклуванням про захист рідної землі, єдність народів.

У творі Іларіона "Слово про закон і благодать" обґрунтовано право Русі на самостійний державний розвиток. Виховним ідеалом для русичів Іларіон вважав підготовку молодого покоління до захисту рідної землі. Вихованню молоді на героїчних традиціях, формуванню патріотичних цінностей він надавав загальнодержавного значення [6: 201-205].

В українській педагогіці епохи Відродження приділялася достатня увага вихованню патріотизму як стрижневої якості майбутніх козаків. Молодь на Січі виховувалася на демократичних засадах. Найвищими якостями при цьому вважалися патріотизм, готовність віддати життя за волю і свободу України, чесність, самодисципліна, взаємоповага. У духовному житті молоді козацька педагогіка відводила особливу роль таким патріотичним цінностям, як любов до батьків, рідної мови, шанобливому ставленні до батьківщини, непохитній вірності ідеям, принципам народної моралі, духовності; відстоюванню повної свободи й незалежності особистості, народу, держави; турботі про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів; готовності боротися за волю, честь і славу України. Найвищою якісною характеристикою козака була духовність, яка має самобутню систему цінностей. Їй притаманні цілісність і гармонійність, віра, надія, любов до Батьківщини, до

свого родо­во­ду, повага до за­гал­но­лю­д­ських здобутків, єдності добра, краси та істини. Відомий історіограф Д. Дорошенко зазначав: "...козаччина – ідеал українського народу, ...козак ... – це ідеал вільної людини, борця за громадське добро, за волю рідного краю" [7: 576].

Пізніше К. Ушинський головним завданням виховання особистості вважав "впливи моральні", серед них особливу увагу надавав формуванню в молоді патріотичного обов'язку, відповідальності перед народом, державою, сім'єю і самим собою. Зокрема, педагог підкреслював: "чим повніше і розумніше школа буде будувати свою роботу на основах народності, тим ближче стане вона до життя свого народу і буде краще виконувати своє завдання – готувати патріотів". На думку вченого, своєрідність кожного народу зумовлена його історичним розвитком, природними і географічними умовами, традиціями, культурою, мовою, що складають основу принципу народності у вихованні. Сутність патріотичних цінностей, учений вбачав у почутті власної гідності поєднаній зі скромністю, працьовитістю, дисциплінованістю, правдивістю [8: 99-123].

Він зазначав, що засноване на народності виховання розвиває почуття патріотизму, національної гордості, почуття обов'язку перед батьківщиною, привчає завжди ставити загальні інтереси вище особистих. У статті "Рідне слово" К. Ушинський писав: "Мова народу – кращий, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина..." [8: 269-270]. Педагог був упевнений, що найвищим, полум'яним, сильним почуттям у людині, що пов'язує людей у чесне, дружнє товариство, є патріотичне почуття.

Просвітник І. Огієнко у своїх працях намагався довести важливість духовної культури в житті кожного народу, зокрема українського. Вона відіграє, на його думку, провідну роль у творенні національної еліти – національної інтелігенції. Вчений підкреслює, що виховувати в дітей змалку національну духовну культуру – завдання кожного вчителя й батьків: "Національна свідомість, що росте з національної духовної культури, це наймогутніший ґрунт для самостійного життя народу". Патріотичні цінності необхідно виховувати поєднуючи особисті потреби з суспільними інтересами та інтегруючи кращі загальнолюдські якості з національними. Сформовані почуття гордості й гідності за свій народ не дозволяє розпорозитися українцям між іншими народами, вимагає мати свою ментальність, стверджує педагог [9: 72].

Один із визначних представників культурно-освітнього руху О. Духнович назвав принцип народності одним із головних принципів у вихованні молоді, оскільки на виховання особистості значний вплив здійснює її оточення та побут. Мета виховання, за вченим, у формуванні громадянина і патріота, сина своєї батьківщини, людини освіченої, морально й фізично здорової. Головне завдання школи він вбачав у тому, щоб виховувати дітей у душі патріотизму, любові до свого народу й відданості його інтересам, а школа покликана виховувати насамперед такі патріотичні цінності як гуманність, любов до рідного краю, народу, відданість боротьбі за національну свободу. Через усі його педагогічні твори проходять думки про необхідність формування патріотичних почуттів, цінностей молоді. Він прагнув розкрити народним масам красу української пісні, пробудити в них почуття любові до рідного краю, бажання боротися за його визволення й незалежність. Педагог закликав: "Люби свій народ не тому, що він славний, а тому, що він твій... Будь вірний своїй Батьківщині – це твоя колискова. Хто не любить свою Батьківщину, той сирота, той без батька, без матері, без усього" [10: 24].

Питання патріотичного виховання займало значне місце у творчості Г. Ващенко. Зокрема, у своїй книзі "Виховний ідеал" він створив яскравий образ ідеальної людини, українця – свідомого патріота своєї землі, нації, що є передумовою сили й могутності української держави. В основу виховання української молоді педагог ставить загальнолюдські й національні цінності, виплекані народом протягом віків. Людина, як соціальна істота, приходить у світ і проживає в суспільстві, яке має свої особливості, звичаї, свій спосіб життя, свій національний характер, свою, творену віками національну культуру. Таке суспільство ділить спільну історичну дію й бажає жити незалежним життям, яке називається нацією, інтереси, всебічний розвиток якої можуть бути захищені тільки у своїй власній державі. Учений вказував, що "народ, позбавлений національного обличчя, не може розкрити своїх творчих сил" [11: 99]. Він стверджував, що є різні форми любові до Батьківщини і виділяв стихійний (несвідомий) та свідомий патріотизм. Стихійний патріотизм є неусвідомленою любов'ю до рідної природи, земляків, звичаїв, традицій, рідної мови. Стихійна любов до рідного краю стає ґрунтом для свідомого патріотизму. Першою рисою такої любові є усвідомлення належності до певної нації та відокремленості її від інших націй. Свідомий патріот знає рідну природу, історію, літературу, не обмежується пасивною любов'ю до свого краю й народу, його сучасного і минулого, до його мови і культури. Для патріота дорога честь своєї Батьківщини, і він захищає її словом, ділом, повсякчас прагне піднести її честь. Справжній патріот мусить знати своє покликання і народу, прагнути спрямовувати всі сили на його здійснення. Найвищою формою патріотизму є жертвна любов до Батьківщини. Вона виявляється в тому, що людина для блага Батьківщини терпить муки і навіть іде на смерть [11: 67-69]. Гармонійне виховання української молоді педагог вбачав у формуванні національного світогляду як узагальненої системи поглядів на світ і своє місце в ньому, розуміння смислу життя як служби Богові й Батьківщині. Наслідуючи українські національно-культурні традиції, він закликає виховувати в юнацтва патріотичну свідомість, патріотичні цінності, моральність, духовність, закликає молодь до власної людської гідності, на основі чого виробляються правдивість, чесність, вірність даному слову. Завданням кожного вчителя є виховання свідомого патріотизму [11: 192].

Одна із засновників української національної ідеї С. Русова переконливо довела, що патріотичні почуття необхідно пробуджувати ще в ранньому віці: "...треба з малих літ викликати в дітях палку любов до рідного краю. Треба цю маленьку іскорку роздмухати в гаряче, щире почуття, хай дитина додивляється до краси рідного степу, слухає рідну пісню, рідну мову, знає своїх рідних героїв-лицарів і щодалі більше свідомо ставиться до того національного осередку, в якому вона виростає, якому мусить служити". За педагогом,

природне, національне оточення є невичерпним джерелом патріотичного гартування молоді. Саме національне виховання, яке гармонійно вписується в життєдіяльність рідного народу, поступово формує в підростаючого покоління усі компоненти духовності, яка передається дітям від батьків, прадідів, збагачується в умовах сучасного буття нації [12: 30].

Засобами формування патріотичних цінностей С. Русова називає поширення музейної справи. Зокрема, музеї можуть бути трьох типів: мистецько-наукові, з численними всесвітніми колекціями; рідного краю, куди збирається все, що складає скарби місцевої природи і виробу людської праці; педагогічний мандрівний музей, що розсилає на певний час по школах різні знаряддя праці, наочні прилади [12: 70-71].

Велике значення для розуміння патріотичних цінностей як педагогічної категорії, має спадщина А. Макаренка. Зокрема такі якості, як воля, мужність, цілеспрямованість, почуття власної гідності, гордості за свій народ, честь він відносить до основних рис майбутнього патріота. Усі найважливіші цінності педагог поєднує загальним поняттям "людська культура", в яку, на його думку, неодмінно повинні ввійти освіченість, дисципліна, почуття обов'язку, ввічливість, доброта, вміння володіти собою, впливати на інших, уміння бути веселим, здатним боротися, будувати, жити й любити, бути щасливим [13: 225].

Заслуговують на увагу й погляди видатного українського педагога В. Сухомлинського, який розглядав патріотизм як сутність моральних і політичних ідей, моральних почуттів. На його думку, патріотичне виховання має здійснюватися шляхом гармонійного взаємозв'язку інтересів особистості й держави. Патріотичні почуття, зазначав педагог, трансформуються в стійкі духовні утворення – цінності, погляди, ідеали, переконання тільки тоді, коли особистість добуває їх дослідницьким, трудовим шляхом з певної системи відомостей, естетичних образів, національних традицій, знань. Шляхом відображення ідейно-ціннісного багатства рідного народу і здобутків світової культури, що сприйняті через призму національної свідомості можливе удосконалення у молоді світоглядної свідомості патріота.

Отже, спрямувавши виховний вплив на внутрішній світ, духовність вихованця, як суб'єкта виховання, педагог створив принципово нову систему виховання. Учений стверджує, що сила, ефективність патріотичного виховання, формування патріотичних цінностей залежить від того, наскільки глибоко ідея вітчизни проникне в духовний світ вихованця, наскільки глибоко він побачить світ і самого себе очима патріота, в який період відбудеться становлення громадянина-патріота [14: 312-320].

Виходячи з вищевикресленого ретроспективного аналізу, слід відзначити, що проблема формування патріотизму, яка поставлена у вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці, має давню історію. Представники різних епох надавали великого значення вихованню національно-свідомого громадянина-патріота, людини зі сформованими загальнолюдськими та патріотичними цінностями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Педагогический словарь. – М.: Изд. Академии пед. наук, 1960. – 287 с.
2. Коменський Я. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения. – М.: 1955. – С. 161-376.
3. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании. – М., 1896. – 324 с.
4. Песталоцци И. Избранные педагогические произведения в 3 т. – Т. 3. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1965. – С. 339-366.
5. Дістервег А. Посібник для освіти німецьких вчителів. Вибрані педагогічні твори. – М., 1956. – 105 с.
6. Возняк М. Історія української літератури. – Львів, 1921. – Т. 2. – 326 с.
7. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – 278 с.
8. Ушинський К. Про народність у патріотичному вихованні // Вибрані педагогічні твори в 2 т. – К.: Рад. Школа, 1983. – Т.1. – 246 с.
9. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – К.: Обереги, 1994. – 172 с.
10. Духнович О. Народна педагогія в пользу училищ и учителей сельских. – Львів, 1952. – ч. 1. – 238 с.
11. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник. – 1994. – 178 с.
12. Русова С. Позашкільна освіта. – К., 1918. – 196 с.
13. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми. т. – М: Педагогіка, 1963. – Т.1. – 256 с.
14. Сухомлинський В. Избранные произведения в 5-ти томах., Т. 3. – 388 с.

Матеріал надійшов до редакції 25.12. 2007 р.

Додуріч С.Н. Формирование патриотических ценностей личности: историко-педагогический аспект.

В статье анализируются исторические корни проблемы патриотических ценностей личности, рассматриваются педагогические взгляды Я. Коменского, Ж. Руссо, Й. Песталоцци, Ф. Дистервега, К. Ушинского, И. Огиенко, О. Духновича, Г. Ващенко, С. Русовой, А. Макаренко, В. Сухомлинского в контексте проблемы патриотического становления личности. Раскрыты актуальные аспекты формирования патриотических ценностей молодежи, воспитание у них патриотических взглядов и убеждений, любви к Отчезеству.

Dodurych S.N. The Formation of Personality's Patriotic Values: Historic-Pedagogical Aspect.

The article analyses historic roots of the problem of a personality's patriotic values, considers the pedagogic views of J. Komensky, J.-J. Russo, J. Pestaloci, F. Disternberg, K. Ushinskiy, I. Ohienko, O. Dukhnovich, H. Vashchenko, S. Rusova, A. Makarenko, V. Sukhomlinskiy in the context of the personality's patriotic formation problem. The topical aspects of the youth patriotic values formation and the breeding of patriotic views and beliefs, love to Motherland are disclosed.